

Ks. prof. dr hab. Mirosław Stanisław Wróbel

Lublin, 10.12.2021 r.

Kierownik Sekcji Nauk Biblijnych

Kierownik Katedry Filologii Biblijnej

I Literatury Międzytestamentalnej

Wydział Teologii

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Aleje Raławickie 14

20-950 Lublin

Recenzja rozprawy doktorskiej

Andrzej Kosiński, Jetro – teść Mojżesza we wczesnej tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej, Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2021, ss. 240.

W badaniach egzegetycznych dużą uwagę zwraca się na głównych bohaterów ksiąg biblijnych, na ich genealogię, etymologię imion, tożsamość narodową, cechy charakteru, sposoby postępowania, doświadczenia życiowe, relacje do Boga i do innych osób. Istotną kwestią jest także *Wirkungsgeschichte* danego bohatera w różnych warstwach ksiąg biblijnych i w różnych tradycjach na przestrzeni wieków. Badania koncentrują się także na wydobywaniu orędzia teologicznego poszczególnych bohaterów i jego analizy w optyce żydowskiej i chrześcijańskiej. Mniejszą uwagę zwraca się na postaci drugoplanowe, które stanowią tło dla głównych bohaterów i nie wydają się pełnić istotnej funkcji w analizach egzegetycznych i teologicznych. Taką postacią jest niewątpliwie Jetro, kapłan Madanicki, który jest ojcem Sefory i teściem Mojżesza - głównego bohatera *Exodusu*. Postać ta, choć drugoplanowa – to jednak wzbudziła zainteresowanie pana mgr lic. Andrzeja Kosińskiego, który postanowił wydobyć ją z kart Biblii hebrajskiej i uczynić głównym bohaterem swej rozprawy doktorskiej pt. „Jetro – teść Mojżesza we wczesnej tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej”, napisanej pod kierunkiem pani profesor Anny Kuśmirek. W ten sposób wypełnia on lukę w polskiej literaturze biblijnej, w której pojawiają się tylko szczątkowe opracowania tej postaci w kontekście historii Mojżesza i w kontekście Madianitów. Mottem swojej pracy czyni doktorant wyznanie wiary Jetro w Boga, który okazał swą zbawczą moc w *Exodusie* zniewolonego Izraela z Egiptu: „Niech będzie błogosławiony PAN, który uwolnił was spod władzy Egiptu i z mocy faraona, oraz wybawił

lud z niewoli egipskiej! Teraz przekonałem się, że PAN jest potężniejszy od wszystkich bogów, gdyż zawiązką odplacił Egipcjanom za ich pychę” (Wj 18,10-11).

Cel pracy zostaje przez autora jasno sformułowany w zakończeniu (s. 203), choć powinien zostać wyartykułowany już na samym początku we wstępie: „Celem badawczym niniejszej rozprawy było przedstawienie postaci Jetry w Biblii hebrajskiej i jej recepcji w starożytnych przekładach biblijnych i wczesnych pismach tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej”. Cel ten doktorant dobrze i konsekwentnie realizuje w swojej dysertacji. We wstępie przedstawia on *status quaestionis* dotyczący badań nad postacią Jetry we współczesnych komentarzach, artykułach i monografiach naukowych – zwłaszcza obcojęzycznych.

W badaniach tekstualnych nad postacią Jetry autor stosuje podejście diachroniczne (analiza filologiczna, analiza postaci literackich, krytyka form i analiza teologiczna) oraz podejście synchroniczne (analiza strukturalna). W odniesieniu do starożytnych przekładów oraz starożytnych źródeł żydowskich i chrześcijańskich doktorant stosuje egzegezę porównawczą, która bazuje na hermeneutyce żydowskiej przełomu epok.

Praca złożona jest z czterech rozdziałów. W pierwszym rozdziale pt. „Jetro w Biblii hebrajskiej” (s. 12-64) autor analizuje teksty Pięcioksięgu odnoszące się do badanego bohatera (Wj 2,16-22; 3,1; 4,18; 18,1-27; Lb 10,29-32). Najpierw przedstawia zagadnienia dotyczące identyfikacji osoby Jetry w Biblii hebrajskiej badając różnorodność jego imion oraz jego przynależność etniczną. Następnie dokonuje on własnego przekładu badanych tekstów z języka hebrajskiego na język polski opatrując go notami filologicznymi oraz zwracając uwagę na kontekst, gatunek, strukturę i środowisko historyczno-religijne. Badane teksty zaopatruje także w zwięzły komentarz i noty egzegetyczno-teologiczne. Choć w spisie treści (s. 2), we wstępie (s. 9) oraz w tytule na s. 37 autor zapowiada analizę tekstu Wj 4,18-31, to faktycznie dokonuje tylko analizy jednego wersetu Wj 4,18.

W rozdziale drugim pt. „Jetro w starożytnych przekładach Biblii” (s. 65-125) zostały przeprowadzone badania porównawcze w odniesieniu do starożytnych przekładów greckich i aramejskich (Septuaginta, Targum Neofiti 1, Targum Onkelosa i Targum Pseudo-Jonatana). Autor starannie bada różne tradycje związane ze starożytnymi przekładami, które nie są tylko literalnymi translacjami, ale tekstami interpretującymi i wyjaśniającymi wiele zagadnień dotyczących osoby Jetry.

Rozdział trzeci zatytułowany jest „Jetro w literaturze międzytestamentalnej” (s. 126-167). Tytuł tego rozdziału nie odpowiada treści, gdyż zostają tu omówieni przedstawiciele judaizmu hellenistycznego (Demetriusz, Artapanos, Ezechiel Tragik, Józef Flawiusz i Filon z

Aleksandrii). Brak jest tu omówienia tekstów apokryficznych, pism z Qumran i literatury rabinicznej. Wydaje się, że bardziej adekwatnym do treści mógłby być tytuł: „Jetro w pismach starożytnych dziejopisarzy żydowskich” lub „Jetro w literaturze judaizmu hellenistycznego”. Przydałoby się też tutaj uzasadnienie dlaczego autor ogranicza swoje badania do tego zbioru pism. W rozdziale tym na pochwałę zasługuje wyodrębnienie oryginalnych tekstów i zaprezentowanie ich przekładów z wnikliwą analizą komparatystyczną. Zebrany materiał pozwala doktorantowi na wyciągnięcie wniosków dotyczący recepcji osoby Jetry w dziełach poszczególnych pisarzy. W rozdziale tym nie ustrzegł się on jednak błędów np. dubletu (data panowania Ptolemeusza IV Filopatora w kontekście całego passusu na s. 127 zostaje powtórzona na s. 128). Brak jest także koherencji w tytule dzieła Demetriusza (np. na s. 128 występują nazwy Demetrius Chronographer oraz Chronograf Demetriusza).

Rozdział czwarty pt. „Jetro we wczesnych pismach rabinicznych i patrystycznych” (s. 168-202) wydaje się także mylący, gdy odniesiemy go do treści. W rozdziale tym np. autor używa cytatów z *Mishnat R. Eliezer* – dzieła datowanego na IX-X wiek lub *Exodus Rabba* datowanego na X-XII wiek, a także przytacza dzieło Bedy Czcigodnego, który żył na przełomie VII/VIII wieku. Termin „wczesny” w tytule tego rozdziału jak i w tytule całej rozprawy wymaga precyzyjnego ujęcia i wyjaśnienia. W rozdziale tym doktorant analizuje źródła rabiniczne i patrystyczne, które odnoszą się do Jetry. Dobra analiza porównawcza tych tekstów pozwala mu zauważyć fakt rozejścia się głównych paradygmatów wiary żydów i chrześcijan. To niewątpliwie wpływa na percepcję teścia Mojżesza w recepcji judaistycznej i chrześcijańskiej.

Pracę wieńczy zakończenie (s. 203-211), w którym doktorant w sposób syntetyczny i rzeczowy formułuje konkluzje wynikające z jego badań źródłowych. Po wykazie skrótów zostaje przedstawiona bibliografia (s. 218-240), którą autor dzieli na teksty źródłowe (Biblia, judaistyczne źródła pozabiblijne, Ojcowie Kościoła); komentarze biblijne (komentarze do Księgi Wyjścia oraz komentarze do innych ksiąg); opracowania szczegółowe (opracowania dotyczące Jetry oraz pozostałe opracowania szczegółowe); pomoce metodologiczne i biblijno-filologiczne oraz opracowania ogólne. Na s. 218 rozpoczyna teksty źródłowe od litery C zamiast A. Zbędny wydaje się podział w ramach opracowań szczegółowych. Opracowania ogólne lepiej umieścić przed pomocami.

Praca mgr lic. Andrzeja Kosińskiego zasługuje na uznanie. Autor z wielką determinacją poszukuje starożytnych źródeł odnoszących się do teścia Mojżesza i udostępnia je w języku polskim. Analizy komparatystyczne tekstów pochodzących z różnych tradycji są prowadzone na wysokim poziomie i z dużą precyzją. Doktorant wykazuje się bardzo dobrą znajomością

języka hebrajskiego i języka greckiego. Wykaz bibliografii wskazuje, że także wykorzystuje swoją znajomość języków nowożytnych, zwłaszcza języka angielskiego. Na pochwałę zasługują także podsumowania na końcu każdego z rozdziałów, w których autor w sposób syntetyczny zbiera wyniki swoich badań. Wiele pytań odnośnie osoby Jetry, które można postawić podczas analizy tekstu masoreckiego domaga się odpowiedzi i doktorant stara się na nie odpowiadać przytaczając nowe źródła i zauważając nowe styki intertekstualne. W wielu punktach praca ma charakter nowatorski i twórczy. Wyniki zawartych w niej analiz stanowią ważny wkład w badaniach nad tekstem biblijnym, nad przekładami Biblii oraz nad recepcją teścia Mojżesza w tradycjach - judaistycznej i chrześcijańskiej. Autor nie ogranicza się tylko w swej pracy do przedstawienia różnych opinii dotyczących interpretacji tekstów dyskusyjnych, lecz jasno wyraża swoje stanowisko podając przy tym swoje racje.

Przed publikacją praca wymaga jeszcze metodologicznego uporządkowania (temat główny, tytuły rozdziałów, klasyfikacja źródeł). W tekście występują nieraz urwane zdania, przerwanie ciągu logicznego, błędy stylistyczne i literówki. Podczas lektury odnosi się wrażenie, że praca była pisana z pośpiechem i autor redukował niektóre partie materiału. Przed publikacją trzeba ten wartościowy tekst całej dysertacji dokładnie przejrzeć i na spokojnie dokonać jego udoskonalenia.

Rozprawa doktorska mgr lic. Andrzeja Kosińskiego mimo tych drobnych mankamentów ukazuje, że autor ma bardzo dobry warsztat filologiczny, egzegetyczny i teologiczny. Wielka determinacja i zapał odnośnie badanej kwestii zasługują na wielkie uznanie. Wypełnienie luki w polskiej literaturze biblijnej oraz wskazanie wielu nowych obszarów badawczych wpływają na ocenę pozytywną przedstawionych badań. Stawiam więc wniosek do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie o przystąpienie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Podczas lektury pracy zrodziły mi się następujące pytania:

1. Jak kształtowało się zjawisko prozelityzmu w judaizmie okresu drugiej świątyni?
2. Kim są Druzowie i jakie znaczenie ma dla nich osoba Jetry, teścia Mojżesza?

Ks. Mirosław S. Wróbel
Ks. Mirosław S. Wróbel